

зв'язків та їх підміну електронною спільнотою, поняттям членства у ній (хтось когось «зафрендив»/«залайкав»: значить, перетворився на друга?) та координацією членів усередині такої спільноти (хтось переглянув список «друзів»: значить, вступив із ними у реальні життєві відносини?).

Крім того, «на поверхню» нашого огляду виринають й інші ускладнення та патології: тотальна медіатизація суспільства; девальвація інформаційної вартості; цифрогенна сучасність/ техногенна антропометрія; масова симуляція реальності/ ілюзія глобального кібер-суспільства; безсуб'єктна організація такого ейфоричного суспільства; гіпердомінування комерційного імпульсу; шизоїдний розпад і мультифрагментація цілісної особистості.

1. Узбстер Ф. Теории информационного общества / Пер. с англ. М. В. Арапова и Н. В. Малыхиной. — М., 2004.
2. Вершинская О. Н. Информационно-коммуникационные технологии и общество. — М., 2007.
3. Stevenson N. Understanding Media Cultures: Social Theory and Mass Communication. — London — New Delhi, 2009.
4. Moores S. Thinking about Media and Communications. — London — New York, 2005.
5. Frost C. Media Ethics and Self-regulation. — Harlow, 2000.
6. Беглов С. И. Четвертая власть: британская модель. История печати Великобритании от «новостных писем» до электронных газет. — М., 2002.
7. Брайант Д., Томпсон С. Основы воздействия СМИ / Пер. с англ. под ред. Д. Волкова и А. Куряева. — М., 2004.

Владислав ТУЗОВ,
 учений секретар ІПСМ НАМ України,
 кандидат культурології

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СПАДЩИНИ І. ФРАНКА У ДОСЛІДЖЕННЯХ УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВЦІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація: У статті В. Тузова «Культурологічний аналіз спадщини І. Франка у дослідженнях українських науковців другої половини ХХ ст.» висвітлюється існування певних стереотипів щодо теоретичного висвітлення спадщини І. Франка радянськими фахівцями.

Ключові слова: культура, сучасна філософія, література, естетика, модернізм, І. Франко.

Аннотация: В статье В. Тузова «Культурологический анализ наследия И. Франка в исследованиях украинских ученых второй половины XX века» освещается ряд устоявшихся стереотипов, сформированных в традиции теоретического освещения наследия И. Франко советскими специалистами.

Ключевые слова: культура, современная философия, литература, эстетика, модернизм, И. Франко.

Summary: The article highlights the existence of certain stereotypes about the theoretical coverage heritage Franko Soviet specialists.

Keywords: culture, modern philosophy and literature.

За радянських умов спадщина «великого Каменяра», — а це був найпоширеніший в тогочасній літературі, так би мовити, образ-символ поета Івана Франка, — надзвичайно активно вивчалася і пропагувалася.

Так, протягом 1966–1986 рр. було видане зібрання творів мислителя у 50-ти томах, котре й донині вважається найповнішим і найбільш довершеним. Крім того, ціла плеяда визнаних українських мистецтвознавців опрацювала внесок І. Франка в розвиток конкретних видів мистецтва. Наслідком цієї досить складної та кропіткої дослідницької роботи стали наступні монографії: М. Загайкевич, «Іван Франко і українська музика» (1958); Г. Островський, «Іван Франко і образотворче мистецтво» (1963); Я. Білоштан, «Іван Франко і театр» (1967) та ін.

Досить активно вивчались також окремі аспекти філософських та естетичних уподобань українського мислителя: А. Рагінець, «Філософські і суспільно-політичні погляди Івана Франка» (1956); Б. Кубланов, О. Мороз, «За правильне висвітлення естетичних поглядів Івана Франка» (1958) та ін. Крім цього, — що, безперечно, сприяло популяризації спадщини видатного поета, — над створенням образу поета та інтерпретаціями його творів в театрі та кіно протягом тривалого часу працювали такі відомі українські митці, як С. Адамович, А. Базилевич, В. Бородай, Ф. Глушук, М. Деревус, В. Касіян, Т. Левчук, С. Мешкіс, Л. Осика та ін.

Зрозуміло, що поряд з тими чи іншими формами популяризації творчості І. Франка відбувалась постійна теоретична робота над різними аспектами його теоретичної спадщини, досить ретельно дослідженої у радянські часи.

Задля об'єктивної оцінки загальної ситуації ставлення до франкової спадщини звернімося до наукових розвідок українського філософа І. Вернудіної [1, 2, 3, 4, 5], яка вже в умовах початку XXI ст. відтворила хронологію основних «етапів (напрямок)» у дослідженнях теорії творчості І. Франка. Ця робота здійснена І. Вернудіною під своєрідним гаслом: «Критика критики» франкознавства: аналіз дослідницької літератури з проблем творчості [5, с. 12]». В ній авторка реконструює логіку осмислення означеної проблеми в роботах науковців різних поколінь. Хоча модель, запропонована І. Вернудіною, торкається лише однієї проблеми, вона все ж відбиває неоднозначність і суперечливість традицій франкознавства.

Оскільки проблема творчості є предметом і нашого інтересу, вважаємо за доцільне повністю процитувати висновки І. Вернудіної: «Розгляд багатьох теоретичних студій, розвідок, статей, монографій дозволив визначити шість основних етапів (напрямок) дослідження теорії творчості І. Франка. Так, перший з них почався в останнє десятиліття XIX ст. і тривав до кінця 1910-х рр.; другий відноситься до початку 1920-х — середини 30-х років; III період — з середини 30-х і до другої половини 50-х рр. XX ст.; IV тривав з кінця 50-х до другої половини 60-х років; п'ятий почався у кінці 60-х і тривав до другої половини 80-х рр.» [5, с. 12–13].

Оцінюючи ці шість етапів (напрямок), І. Вернудіна зазначає: «Протягом кожного з означених періодів з'являлися дослідження, що мали різну наукову вартість, ті чи інші методологічні підходи, відрізнялися між собою розглядом окремих аспектів Франкової концепції творчості» [5, с. 13].

Виокремлюючи серед цих шести етапів (напрямок) ті, що припадають на радянський період, І. Вернудіна підкреслює, що тоді «превалювала, головним чином, ідеологічна тенденція».

Не маючи змоги детально аналізувати досвід вітчизняного франкознавства, зосередимо увагу на двох роботах, написаних високопрофесійними фахівцями з інтервалом майже у двадцять років. Маються на увазі монографії В. Передерія «Українська революційно-демократична естетика» (1964) та І. Іваньо «Начерк розвитку естетичної думки України» (1981).

В. Передерій, відомий радянський естетик, виокремлює постать І. Франка

як найпомітнішу серед когорти українських революціонерів-демократів кінця XIX — початку XX ст. Зазначимо, що, крім І. Франка, до членів революційно-демократичної когорти обов'язково долучались Леся Українка, П. Грабовський, М. Коцюбинський, П. Мирний. Проте провідну роль та особливу значущість І. Франка беззаперечно визнавали усі дослідники, котрі аналізували революційно-демократичний рух. І монографія В. Передерія, і монографія І. Іваньо, хоча, як ми зазначали, і розділені проміжком майже у двадцять років, цілковито збігаються у думці стосовно теоретико-методологічних витоків світоставлення І. Франка, а саме революційного демократизму. Проте певна різниця між працями цих авторів все ж спостерігається, оскільки В. Передерій безпосередньо виходить з аналізу концепції І. Франка, а І. Іваньо ще додає спеціальний розділ, в якому розглядаються традиції естетики російських революціонерів-демократів, зафіксовані в українській критиці 70-х рр.

Виокремимо ще кілька наближених підходів, що перегукуються у текстах двох зазначених робіт. Так, обидва дослідники передусім підкреслюють зацікавленість українського мислителя здобутками російської теорії. Наріжною виступає наступна думка І. Франка, висловлена в статті «Формальний і реальний націоналізм»: «Якщо твори літератур європейських нам подобались, розвивали наш смак естетичний і нашу фантазію, то твори руських катували нас, будили нашу совість, пробуджували в нас людину, пробуджували любов до бідних та знедолених» [6, с. 139].

Постійні уклінні звернення до російської спадщини, — по суті, обов'язкове тло, на якому розгортається тогочасна теорія, а надбання самого Франка — це лише наслідування чи відгомін досягнень росіян: «Продовжуючи і розвиваючи кращі традиції російських революціонерів-демократів В. Г. Белінського, О. І. Герцена, М. О. Добролюбова, М. Г. Чернишевського, геніального Т. Г. Шевченка, які приділили велику увагу проблемі специфіки мистецтва, І. Франко ґрунтовно характеризує особливості літератури та мистецтва, показує, чим саме вони у пізнанні об'єктивної дійсності відрізняються від науки та інших форм ідеології» — читаємо в монографії В. Передерія [7, с. 27]. Подібні рядки знаходимо і в «Начерках розвитку естетичної думки України» І. Іваньо: «Рішучий вплив на нього (І. Франка — авт.) мала спадщина Т. Шевченка і знайомство з російською реалістичною літературою і матеріалістичною естетикою В. Белінського, О. Герцена, М. Добролюбова та М. Чернишевського. Саме ці впливи сприяли очищенню затхлої атмосфери галицького духовного життя» [8, с. 246].

Подібні концептуальні тотожності зустрічаються і в спробах теоретиків утвердити матеріалістичну позицію І. Франка навіть тоді, коли реально зробити це було досить важко. Так, В. Передерій, аналізуючи значення однієї з найвагоміших естетичних робіт І. Франка «Із секретів поетичної творчості», докоряє поетові, який, подібно до «інших митців його доби, зазнав деякого впливу експериментальної психології, психологічних праць Вундта, Дессуара» [7, с. 12]. Справедливо відмічаючи вплив на І. Франка психологічних ідей, які «не вписуються» в матеріалістичну методологію, В. Передерій провадить подальший аналіз таким чином, щоб «не віддати» поета ідеалістам, «не вивести» його за межі матеріалізму й елементів марксизму.

Відповідні фрагменти з названої роботи сьогодні справляють таке враження, ніби теоретик, працюючи зі спадщиною І. Франка, має власну психологічну установку на необхідність за будь-яку ціну створити позитивний образ «Франко — теоретик». Цей позитивний образ не припускає теоретичних помилок чи суперечливих тез. Якщо ж досягти такого стану практично неможливо, то застосовується відомий методичний прийом, а саме: миттєве переключення уваги на якусь

суміжну проблему, у вирішенні якої позиція Франка відповідає означеному стереотипу. На нашу думку, В. Передерій свідомо «блокує» психологічний ідеалізм поета, наголошуючи на послідовно матеріалістичній природі франкової естетики. Інтерпретуючи позицію І. Франка, В. Передерій підкреслює: «Франко відстоював право матеріалістичної естетики називатися наукою подібно до всіх інших наук, що вивчають об'єктивний світ» [7, с. 13].

Процитована нами думка досить симптоматична: адже теоретик говорить не про науку естетику як таку, а лише про матеріалістичну естетику: тільки вона може претендувати на звання науки.

Водночас в означених тезах В. Передерія є ще один цікавий аспект, а саме: долучення матеріалістичної естетики до всіх інших наук, що, по суті, означає, що всі інші науки також повинні бути матеріалістичними.

Підкреслимо, що естетико-психологічне дослідження І. Франка «Із секретів поетичної творчості» аналізує й Іваньо, проте в його позиції, крім її зовнішньої подібності на точку зору В. Передерія, вже відчувається, так би мовити, подих 80-х. Торкаючись питання зовнішньої подібності аналізу роботи «Із секретів поетичної творчості», представленого в монографіях В. Передерія та І. Іваньо, звернімося до оцінки психологічних наслідувань Франка, запропонованої І. Іваньо: «Відомо, що в другій половині XIX ст. зріс інтерес до так званої «естетики низу» — експериментальних досліджень в галузі психології творчості у зв'язку з вивченням вищої нервової діяльності людини. Тут звертали на себе увагу праці Дессуара, Дю Преля, Штейнтала, Фехнера, Вундта» [8, с. 254].

Як бачимо, в розмірковуваннях І. Іваньо відсутній навіть натяк на звинувачення західних психологів в ідеалізмі і, — відповідно, — в помилковості позиції І. Франка, який захоплюється їх ідеями.

І. Іваньо вже не змушений, як цього вимагали в 60-х рр., постійно підкреслювати матеріалістичні орієнтації І. Франка, і внаслідок такої теоретичної свободи він значно сміливіше працює з наступними складними проблемами, заявленими І. Франко; це «верхній» та «нижній» рівні свідомості, феномен «еруптивності», переваги «позасвідомого» в художній творчості та ін.

Отже, вже на прикладах теоретичних робіт 60-х та 80-х рр. можна виявити елементи теоретичних інновацій: адже навіть в межах марксистської методології відбувалася певна динаміка поглядів та оцінок. Підкреслимо, що і в період 60-х науковці, навіть в межах офіційно нав'язаних стереотипів, виявляли різні рівні апологетичності до влади. Для 60-х рр. чимало ідей В. Передерія, які були наслідком досить глибокого вивчення спадщини І. Франка, обґрунтовувалися всупереч консервативному франкознавству означеного періоду. Свідченням цього є полеміка В. Передерія з точками зору А. Брагінця, Н. Козачишина, М. Пархоменка, Іл. Стебуна, котра демонструє спроби навіть в умовах кінця 50-х — 60-х рр. підняти франкознавство на більш високий щабель.

Наразі не слід переоцінювати і полемічність інтерпретації окремих ідей І. Франка, котра мала місце серед тогочасних дослідників його творчості: адже «критичне забарвлення» також не виходило за межі певних стереотипів. Це досить яскраво підтверджують ті тези, з приводу яких полемізують автори. Наступальну позицію займає В. Передерій, оскільки його монографія написана пізніше, ніж роботи означених нами авторів.

Так, оцінюючи статтю Н. Козачишина «Ів. Франко про предмет і завдання естетики», В. Передерій закидає авторові недостатню висвітленість питань критики Франком ідеалістичної естетики, а також те, що «не показується у повній мірі зв'язок естетики з філософією та психологією».

Недоліки роботи А. Брагінця «Філософські і суспільно-політичні погляди Іва-

на Франка» В. Передерій вбачає в тому, що дослідник не зупиняється на розгляді естетичних ідей поета і не розкриває впливу на їх становлення російської революційно-демократичної думки.

Через двадцять років у монографії І. Іваньо спрямованість полеміки та позиції критики майже не змінюються. Систематизуючи позитивні й негативні аспекти критики в умовах 50–60-х рр. естетичних ідей І. Франка загалом та роботи «Із секретів поетичної творчості» зокрема, І. Іваньо зазначає: «З одного боку, була висловлена думка, начебто в названій роботі Франко знаходиться у повній залежності від ідеалістичної філософії та естетики (П. Колесник, П. Пономарьов, Г. Сидоренко), а з другої — погляди мислителя проголошувалися повністю відповідними матеріалістичному розумінню природи мистецтва (А. Брагинець, Б. Кубланов, Є. Адельгейм). Спроба подолати розбіжності цих точок зору реалізована в книзі М. Пархоменка — одній з найбільш змістовних робіт щодо естетичних поглядів І. Франка» [8, с. 387].

Аж ніяк не принижуючи професійний рівень дослідників 50–60-х рр., ще раз підкреслимо їх залежність від певних світоглядно-ідеологічних моделей, завдяки котрим у позитивних чи негативних оцінках варіюються тези про ідеалізм, матеріалізм та міру відданості російській теорії.

Зазначимо, що певна увага до творчої спадщини І. Франка була постійно присутня в українській гуманістиці, — передусім в літературознавстві; проте якісь принципи теоретичні новації протягом 70–80-х рр. не спостерігаються. Нові наголоси щодо місця й ролі І. Франка в українській культурі були сформовані наприкінці 90-х завдяки неупередженому погляду на весь обсяг створеного й опрацьованого видатним мислителем від відомого літературознавця Соломії Павличко, у другому (переробленому і доповненому) виданні її резонансної монографії «Дискурс модернізму в українській літературі» [9].

Перше, що привертає увагу в позиції С. Павличко, — це дещо нетрадиційне ставлення до народницьких ідей і аргументи авторки стосовно причин їх кризи, а також опис морально-психологічної атмосфери в середовищі тогочасної української інтелігенції. Визначаючи суть народництва, С. Павличко пише: «Народництво — центральний термін української інтелектуальної історії, політики й культури — включає в себе широке коло понять. По-перше, народництво є політичною ідеологією. До цієї його іпостасі ми побіжно звертатимемося, бо, як правило, літературне народництво було генетично пов'язане з політичним і у свій спосіб його продовжувало. По-друге, народництво є способом художнього існування літератури, стилем або системою стилів. По-третє, народництво є способом теоретичного осмислення культури, формою її критики, культурним дискурсом» [9, с. 27–28].

Систематизуючи значні напрацювання щодо народництва як вітчизняних, так і діаспорних науковців, С. Павличко називає його «мінливим і багатоліким», таким, що залучив до своїх лав «безмежно відмінних Шевченка й Куліша або ще більш відмінних Франка й Нечуя-Левицького, до теоретизувань якого Франко ставився досить скептично» [9, с. 29]. Зазначимо, що С. Павличко, починаючи реконструювати й оцінювати місце і роль І. Франка в контексті народницького руху, — а він, зрозуміло, був задіяний у всіх «іпостасях» народництва, — відразу ж підкреслює наявність суперечностей (Франко — Нечуй-Левицький). Прикладів таких внутрішніх розбіжностей щодо оцінки конкретних творів чи «теоретизувань» в українському народництві безліч, і одним з надбань С. Павличко є те, що вона руйнує міфи радянського франкознавства: переконаність у беззаперечному авторитеті Франка серед його найближчого оточення та міф щодо внутрішньої єдності демократично налаштованої української інтелігенції.

У контексті вимог сучасної української гуманістики особливої ваги набуває ін-

терес С. Павличко до чіткості понять, термінів й категорій, за посередництвом котрих відбувається дослідницький процес. В умовах попередніх періодів, особливо на теренах літературознавства, переважав описовий стиль викладу матеріалу, а чіткість понятійно-категоріального апарату вимагалася лише в роботах філософського спрямування, хоча і на їх теренах «прирощування» нових понять чи категорій не вважалося обов'язковим. Предметом самостійного дослідження може бути історія «входження» таких категорій, як цінність, витонченість, небайдужість, вчинок, інсайт в контекст тогочасної естетики чи психології. С. Павличко, на наше глибоке переконання, у позитивний бік змінює зазначену усталену традицію, а саме: намагається досить детально відпрацювати конкретні поняття.

Серед понять, внутрішній зміст яких С. Павличко розкрила досить всебічно, слід назвати поняття «народництво», що існує в тексті монографії «Дискурс модернізму в українській літературі» і як поняття, і як «літературознавча категорія». Що ж стосується внутрішнього змісту поняття «народництво», то, на думку С. Павличко, воно охоплює таку широку стильову й жанрову тенденцію, що чітко визначити його навряд чи можливо: адже воно охоплює занадто широкі хронологічні рамки, від «Котляревського і Квітки-Основ'яненка, Шевченка і Куліша, Нечуй-Левицького і Панаса Мирного, Франка і Стефаніка та багатьох, багатьох інших».

Визначивши хронологічні рамки, С. Павличко представляє народництво динамічною структурою, здатною еволюціонувати, «викристалізувавши в собі різні напрями, «крила» — більш народне (згадаймо, наприклад, етнографічно-селянські твори Нечуя-Левицького і його ж агресивну позицію з приводу чистоти літературної (народної) мови) і менш народне («тургенєвські повісті» Олени Пчілки або «молдавські» й «татарські» оповідання 90-х Михайла Коцюбинського)» [9, с. 29].

Поняття «народництво» С. Павличко порівнює з поняттям «модернізм» і вважає, що вони обидва «мають тенденцію уніфікувати й спрощувати явища», з котрими асоціюються. Так, в площину дослідницьких інтересів теоретика потрапляє поняття «народ», яким постійно оперує І. Франко. При цьому тлумачення цього поняття протягом тривалого часу не знає у нього ніяких змін.

На нашу думку, найповніше і найбільш виразне уявлення про інтерпретацію Франком поняття «народ» дає його «Доповідь на першому місячному зібранні Товариства Народознавства від 28 лютого 1895 р.», яка стала основою статті «Найновіші напрямки в народознавстві» [10].

Визначаючи поняття «народ», І. Франко пише: «Під народом не розуміємо тут цілої маси, що заселює даний край, але тільки ті нижчі верстви, що відносно найменше підпали культурним змінам, що найбільше зберегли сліди давніших епох розвитку» [10, с. 143]. І. Франко добре розуміє обмеженість такого визначення і деталізує власну позицію: «Зрозуміло, що чіткої границі тут провести не можна, тому що такі сліди, фрагментарні прояви цивілізації, ми зустрічаємо не раз і у вищих, більш освічених верствах народу, а врешті, те, що сьогодні є предметом вірування, переконання й звичаїв тих вищих верств, по якимсь часі може стати власністю нижчих верств, а тим самим і предметом народознавства» [10, с. 144].

У контексті подібного розуміння народу стають логічними ті функції, які, на думку І. Франка, повинна виконувати інтелігенція, а саме: мати до нього щирі почуття, «зідентифікуватися, злитися з народом», стати робітником, як сам народ, «власною працею, власним життям» бути йому «приміром». І. Франко порівнює інтелігенцію з «культурною і освітньою закваскою», яка повинна «пройняти» увесь організм народу.

У цій статті обґрунтовано думку про те, що найвиразнішою постаттю української літератури означеного періоду виступає І. Франко. Відтворено основні тен-

денції оцінки спадщини видатного поета радянськими фахівцями і аргументована властива їм політизація творчості поета, ідеологічна тенденційність й певна обмеженість, через котру наголос робився на символі «великого Каменяря».

1. Вернудіна І. В. Особливості понятійно-категоріального апарату теорії творчості в естетиці Івана Франка // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності: зб. наук. праць. — К., 2000. — С. 49–56.

2. Вернудіна І. В. Проблема митця і мистецтва на межі ХІХ–ХХ ст.: Франківський період // Наукові записки Харківського військового університету. Соціальна філософія, психологія. — № 2 (20). — Харків, 2004. — С. 64–73.

3. Вернудіна І. В. Психофізіологізм і психоаналіз: проблема паралельного розвитку в Україні на рубежі ХІХ–ХХ ст. // Гуманітарний часопис: зб. наук. праць. — № 3 (16). — Харків, 2008. — С. 134–141.

4. Вернудіна І. В. Роль неусвідомлюваного психічного у процесі поетичної творчості (за трактатом Івана Франка «Із секретів поетичної творчості») // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. — Вип. 43. — К., 2002. — С. 105–110.

5. Вернудіна І. В. Творчість як об'єкт естетичного аналізу в теоретичній спадщині Івана Франка: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософських наук: спец. 09.00.08 «Естетика». — К., 2003.

6. Франко І. Я. Формальний і реальний націоналізм // Франко І. Твори. В 20 т.: Т. 16. — К., 1955. — С. 132–140.

7. Передерій В. Ф. Українська революційно-демократична естетика. (Кінець ХІХ — початок ХХ ст.). — К., 1964.

8. Ивановь І. В. Очерк развития эстетической мысли Украины. — М., 1981.

9. Павличко С. Д. Дискурс модернізму в українській літературі. — К., 1999.

10. Франко І. Я. Найновіші напрямки в народознавстві // Франко І. Твори. В 20 т.: Т. 19 / І. Франко. — К., 1955. — С. 143–154.